

Közgazdasági Szemle, XLIX. évf., 2002. december (1086–1095. o.)

Az intézmények evolúciója és a tudásgazdaság

Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Kara, az MTA Debreceni Akadémiai Bizottsága és az Információgazdaság és Identitás OTKA Tudományos Iskola nemzetközi konferenciája. Debrecen, 2002. október 4–5.

Merre halad az intézmények evolúciója?

A nemzetközi tudományos konferencia elsődleges célja az volt, hogy a közgazdaságtan egyik legjelentősebb feltörekvő ága, az új intézményi közgazdaságtan¹ gondolatainak és megközelítési módjainak hazai elterjedését segítse elő. E cél megvalósítása érdekében a konferencia terepet biztosított a hazai és a külföldi kutatók számára, hogy a tudásgazdasággal kapcsolatos jelenségek és folyamatok magyarázatát az új intézményi közgazdaságtan szemüvegén keresztül mutathassák be.

A konferencia három szekciója közül kettő (A tudásgazdaság intézményei és a tudásgazdaság gazdaságpolitikai kérdései címmel) az új intézményi közgazdaságtan két nagy ágának² elhatárolódását követte. A harmadik szekció (Magatartás, identitás és intézmények) kiegészítette e kettőt, hiszen az aktorok magatartásának magyarázata, különösen a racionalitás és a kognitív szempontok elemzése „átfolyik” az új intézményi közgazdaságtan területére. Összesen 38 (28 magyar és 10 külföldi) előadás hangzott el. A plenáris ülés három nagy jelentőségű és kiemelkedő érdeklődéssel kísért előadását a szekciókban 35 prezentáció követte. A magyar résztvevők többnyire az új intézményi közgazdaságtan hazai művelői, a teljes magyar akadémiai szféra – az egyetemektől az akadémiai kutatóintézetekig – tagjai közül kerültek ki, de néhány más intézmény kutatója is kiegészítette az előadók taborát. Öröndetes, hogy több fiatal, elsősorban PhD hallgató is megpróbálkozott saját kutatási területének új intézményi közgazdaságtani megközelítésű bemutatásával. A külföldi résztvevők szinte kivétel nélkül az akadémiai szférából jöttek, sok országból, az Egyesült Államoktól és Kanadától kezdve Ausztrián és Finnországon át egészen Ausztráliáig.

A *Tudásgazdaság intézményei* szekció az egyik legalapvetőbb és legfontosabb intézmény, a vállalat evolúciójának kérdéseivel foglalkozott. Az előadások többsége a tudásgazdaság átalakuló vállalatának egy-egy problémáját érintette. Így hallottunk előadást a tanulás, az információ, a tudásmenedzsment, a versenyképesség és a stratégia szerepéről. Az előadások másik csoportja a tudásgazdaságban növekvő szerephez jutó hibrid formák (vegyes vállalat, franchising) elméleti megértéséhez járult hozzá. Több előadásban empirikus felmérések is kiegészítették az elméletet.

¹ Az új intézményi közgazdaságtan (*new institutional economics*) tárgyköre meglehetősen széles, a gazdasági, társadalmi és politikai intézmények megmagyarázására terjed ki. Interdiszciplináris megközelítés jellemzi, azaz nemcsak a közgazdaságtan – bár ez a fő „nyelve” –, hanem nagyon intenzíven a jog, a politikatudomány, a szociológia és az antropológia nézeteit is alkalmazza. Legfőbb célja annak megértése, hogy miért és hogyan alakulnak ki a különböző intézmények, milyen célokat szolgálnak, miért és hogyan változnak.

² Az új intézményi közgazdaságtan két fő kutatási irányát az intézményi környezetnek, illetve maguknak az intézményi megoldásoknak a kutatása képviseli. Az intézményi környezet tanulmányozása az emberi magatartást korlátozó tényezők (jog, tulajdonosi jogok, társadalmi konvenciók, szokások, normák) szerepére vonatkozik. Ezek határozzák meg azt a keretet, amelyen belül az akciók végbe mehetnek. Maguk az intézmények, mint például a szerződések, a szervezetek adott gazdasági kapcsolatok megszervezésére szolgálnak. Ezek természetének megértése alkotja a másik kutatási vonalat.

A *tudásgazdaság gazdaságpolitikai kérdései* című, második szekció előadásai az intézményi környezet és a gazdaságpolitika egyes szempontjaival foglalkoztak. Néhány előadás az átmeneti országok egy-egy problémájához kapcsolódott: az EU-csatlakozás kihívásai, a külföldi és a kockázati tőke szerepe ezekben az országokban. De elhangzottak prezentációk az átmenet elméleti megértése, a B2B kereskedelem szabályozása, valamint a K+F és a növekedés ingadozásainak magyarázata terén is.

A harmadik szekció – *Magatartás, identitás és intézmények* címmel – szervesen illeszkedett a másik kettő tematikájához.³ Ebben a szekcióban az intézmények magatartását elemző előadásokat hallhattunk, többek között a kreativitás, az altruizmus, az attitűdök és a kultúra szerepéről.

A konferencia nem titkolt célja volt az is – amellet, hogy platformot biztosított a kutatási eredmények bemutatására –, hogy az új intézményi közgazdaságtan néhány világhírű kutatójával is megismertesse a hazai szakmát. A plenáris előadásokra felkért professzorok, *Richard N. Langlois* (University of Connecticut), *Claude Ménard* (Université de Paris 1; az ISNIE⁴ elnöke), *Lee Benham* (Washington University, St. Louis; Ronald Coase Institute) mindannyian nemzetközi szinten elismertek, a kutatók krémjéhez tartoznak. Így e három előadó neve már előzetesen is rangot adott a debreceni konferenciának. Előadásaik meghallgatása különös csemege minden intézményi közgazdász számára. A plenáris előadások az új intézményi közgazdaságtan aktuális kutatási irányainak egy-egy tipikus szegmensét képviselték.

Richard N. Langlois *The Vanishing Hand: the Changing Dynamics of Industrial Capitalism* címmel tartott rendkívül érdekes előadást. Langlois professzor gazdaságtörténeti megközelítésbe ágyazta a „láthatatlanná váló kéz” *vanishing hand* hipotézisét, ezáltal a vizsgált jelenséget – melyet egyébként a szakirodalom intenzíven kutat – teljesen új megközelítésben tárta fel. A tudásgazdaságban a vállalatok radikális átalakuláson mennek/mentek át: a vertikális nagyvállalat (fél)autonóm egységekre bomlik, tudásalapú hálózatok jönnek létre, a vállalatok szállítóikkal egyre szorosabb kapcsolatot építenek ki. Ezt a folyamatot „hibridizációként” is szokták emlegetni: egyrészt piacszerű elemek hatolnak be a vállalatba – röviden: a hagyományos centralizált, hierarchikus, vertikálisan integrált vállalat kezd eltűnni –, másrészt hierarchiaszerű jellemzők hatolnak be a piacba (*Zenger-Hesterley* [1997]). Langlois ez előbbi folyamattal, vagyis a vállalat piacszerűvé válásával foglalkozott.⁵ Ez a folyamat – az ő szóhasználatában: a láthatatlanná váló kéz (*vanishing hand*) – a menedzsment általi koordináció (*látható kéz – visible hand*) helyettesítése piaci koordinációval (*láthatatlan kéz – invisible hand*), tehát amelyben a menedzsment látható kezét a piac láthatatlan keze váltja fel.

A folyamat magyarázata Richard Langlois szerint a következő. A gazdasági környezet bizonytalanságának csökkentése lökhárítók (*buffer*) alkalmazását követeli meg. Az, hogy a bizonytalanság csökkentésére milyen típusú lökhárító a megfelelő, tértől és időtől függ. Langlois gazdaságtörténeti megközelítése az amerikai gazdaság példáján azt mutatta be, hogy a 19. század menedzseri forradalma ugyanúgy hatékony lökhárító volt a maga

³ A problémakör, amelyet ez a szekció vizsgált, egyre nagyobb figyelmet kap a közgazdaságtanban. Bizonyítja ezt, hogy az idei év egyik közgazdasági Nobel-díjjal kitüntetett kutatója, *Daniel Kahneman* a gazdaságszociológia terén elért eredményeiért kapta a kitüntetést.

⁴ Az ISNIE (International Society for New Institutional Economics) 1996-ban alakult, első két elnöke, *Ronald Coase* és *Douglas North* Nobel-díjas közgazdászok. A szervezet napjainkra az egyik legjelentősebb nemzetközi közgazdasági társasággá vált. További információkért lásd: <http://www.isnie.org>.

⁵ Richard Langlois a „piac” kategóriát tágan értelmezi, mely a spot szerződéseken kívül a „piacszerű” elemeket is magában foglaló formákat is tartalmazza. Így például a hálózatok, a beszállítói csatornák, amelyekben a tartósság, a bizalom fontos elemek, szerinte piaci kapcsolatokat jelentenek. Fontos megjegyezni, hogy e formákat sok szerző (*Hodgson* [2002], *Powell* [1990], *Williamson* [1991]) elkülönült, a piac és a vállalat mellett létező harmadik formának tekinti.

idejében, mint ahogy napjaink tudásgazdaságában a piac válik azzá. A tudásgazdaságban ugyanis a standardizálás, az alapkompenciákra (*core competences*) való összpontosítás nagyobb modularitáshoz vezetett – ahogy Adam Smith előrevetítette, a munkamegosztás fejlődése egyre finomabb specializációt hoz létre. Napjainkban tehát a moduláris rendszerek szerepe megnőtt, a modularitás pedig csökkenti a menedzsment és az integráció mint lökhárítók iránti igényt. Ennek az a magyarázata, hogy megszűnik az elemek közötti intenzív kommunikációs igény, amelyre a nem moduláris rendszerben, mint amilyen a vállalat is, egyébként szükség van (*Langlois* [1999]). A „leginkább moduláris” rendszer pedig a piac, amely az információk és a tudás áramoltatása terén a leghatékonyabb rendszer, erről már *Hayek* [1945/1976] is meggyőződött bennünket.⁶

A láthatatlanná váló kéz hipotézise nem a menedzsment végéről szól, menedzsmentre (az ember kognitív képességeire) mindig szükség lesz. *Langlois* azt hangsúlyozta, hogy a bizonytalanság csökkentésében a piac és az ember kognitív képességei (menedzsment) között a komparatív előnyök elve szerint kell választani. És a jelen tudásgazdaságban a piac rendelkezik a komparatív előnnyel. Erről szól a láthatatlanná váló kéz. Másképpen fogalmazva: a piac (a növekvő modularitás) és a menedzsment (hierarchikus koordináció) mindig is egymás mellett léteztek és léteznek, de egyes konkrét korszakokban az egyik vagy a másik dominált, azaz komparatív előnnyel rendelkezett a koordinációban. *Langlois* szerint az utóbbi évtizedben nem más történik, mint hogy a moduláris rendszereké lesz komparatív előny a koordinációban.

A konferencia második plenáris előadása, melyet *Claude Ménard* tartott *The Governance of Hybrid Forms* címmel, szorosan kapcsolódott *Langlois* témájához. *Ménard* is a „hibridizáció” problémájával foglalkozott, de egy más megközelítésben. Hogy mennyire nincs egyetértés a kutatók között a piac és a vállalat természetének megértésében, azt jól érzékelhettük kettejük esetében. Míg *Langlois* széles értelemben tekinti a piacot, addig *Ménard*, követve a *Williamson* hagyományt (*Williamson* [1991]), a piactól és a vállalattól is határozottan megkülönbözteti az úgynevezett hibrid formákat. Ő hibrideken a hálózatokat, a franchise-szerződéseket, a beszállítói programokat érti, amelyeket *Langlois* a piac keretébe sorolt. Az előadás éppen azokat a jegyeket tárta fel, amelyek a hibrid formák megkülönböztető jegyei. *Ménard* professzor kutatása az új intézményi közgazdaságtan domináns ága, a tranzakciós költségek elmélete szellemében mutatta be a hibrideket. Az elemzés alapjául a szakirodalomban fellelhető, a különböző hibrid formákra vonatkozó rendkívül széles elméleti és empirikus anyag, valamint saját empirikus kutatásai (többek között *Ménard* [1996]) szolgáltak. Előadásában részletesen kitért a hibridek két problémájára, a kvázijáradék elosztásának kérdésére, valamint az autoritás szerepére. Miután azonosította azokat a jellemzőket, amelyek a hibrid struktúrákat specifikus irányítási struktúrákká teszik, részletesen foglalkozott a hibrid formák változatosságának kérdésével. Már korábbi empirikus vizsgálatai is igazolták, hogy egy iparágon belül, egymás mellett többféle hibrid forma is megtalálható. Mi az oka, hogy egyszerre több hatékony hibrid forma is létezik? Az ugyanis, hogy melyik formát választják a felek, nem lehet esetleges. *Ménard* szerint a tranzakció jellemzői határozzák meg a választott formát. Bár explicit módon nem hangzott el az előadásban, de a professzor valószínűleg arra gondolt, hogy egy adott tranzakció esetében – annak jellemzői alapján – a hibrid formák valamelyike komparatív előnyt élvez a többivel szemben. Ez magyarázza a hibridek sokféleségét.

Kétségtelen, hogy a *Ménard* által vizsgált hibrid irányítási formák a tudásgazdaságban

⁶ *Langlois* [1999] szerint a decentralizált gazdasági rendszert az teszi hatékonyvá, hogy standard interfészt használ a modulok koordinálására, és nincs szükség nagy mennyiségű információ kommunikálására. Ez az interfész az árrendszer.

meghatározó formává váltak/válnak. Ménard és Langlois kutatási iránya kiegészíti egymást, mindketten az említett „hibridizációs” folyamat egy-egy irányával foglalkoztak előadásukban. Míg Langlois a vállalat piacszerűbbé válását, azaz a piaci elemek vállalatba való behatolásának kérdését, addig Ménard a piac hierarchikusabbá válását, azaz a hierarchikus elemek piacba történő behatolását tanulmányozta.

A harmadik plenáris előadás – Lee Benham, a *Heterogeneity in Market Outcomes: an Approach from New Institutional Economics* – Ménard előadásához hasonlóan, szintén a tranzakciós költségek elméletének körébe tartozott. A tranzakciós költség központi fogalom az új intézményi közgazdaságtanban. Meglepő módon azonban nincs egyértelmű definíciója, sok szerző eltérő tartalommal használja.⁷ A *coase-i* tranzakciós költség mint „marketing cost” koncepció (*Coase* [1937/1991]) jelentősen kiszélesedett és feloldódott, s egészült ki új tartalommal éppen az első előadó, *Langlois* [1992] értelmezésében.⁸ Benham professzor előadásának a tranzakciós költség definíciós problémáinak vizsgálata nem volt tárgya, bár utalt magára a problémára. Bevezetett viszont egy új fogalmat, a csere költségét (*cost of exchange*). Meghatározása szerint ez adott intézményi környezetben lebonyolított adott csereforma keretében megszerzett adott jószág megszerzésének alternatív költsége (*opportunity cost*), egy adott egyén esetében. Ahogy Benham hangsúlyozta, a csere költsége magában foglalja magának a jószágnak a költségét, valamint a megszerzés tranzakciós költségét. Ezzel a tranzakciós költség fogalmát a williamsoni értelemben használta az előadó.

Benham előadásának fő megállapítása a csere költségeinek különbözőségeire vonatkozott. A professzor szerint a csere költségei egyénenként, csoportonként, országonként változnak, azaz specifikusak az egyénre, a csere típusára és az intézményi környezetre nézve. E megállapításokat az előadó empirikus vizsgálatai is alátámasztották.

Benham gondolatainak jelentősége abban áll – ahogy ezt ő is hangsúlyozta –, hogy kiszélesíti azt a kört, amelyben a hagyományos árelmélet használható. Releváns árnak azt az árat tekintti, amellyel az egyének mint a csere árával szembesülnek. Az árak egyén- és intézményi környezet-specifikussága pedig magyarázatot ad a kompetitív viszonyok közötti áreltérésekre.

Talán nem túlzás azt kijelenteni, hogy a nemzetközi konferencia szakmai igényessége, színvonala és különösen a plenáris előadók nemzetközi elismertsége terén kiemelkedett a hazai szervezésű nemzetközi konferenciák köréből. E konferencia remélhetően lendületet ad a hazai új intézményi közgazdasági kutatásoknak, és segíti az új intézményi közgazdasági gondolkodás elterjedését. Valószínűleg ebben jelentős szerepe lesz az Új Intézményi Közgazdászok Magyarországi Társaságának⁹ is, amely a konferencián jelentette be a megalakulását. A társaság legfontosabb célja a hazai új intézményi közgazdasági kutatások kezdeményezése és koordinálása. Ennek érdekében szeretne hozzájárulni ahhoz, hogy a hazai kutatók között tartalmas szakmai kapcsolatok alakuljanak ki. Ugyancsak célul tűzte ki a társaság, hogy együttműködések alakítson ki külföldi országok kutatócsoportjaival, nemzetközi munkaértekezleteket, esetleg konferenciákat szervezzen, és kiadványokat jelentessen meg.

⁷ Fontos megjegyezni, hogy a tranzakciós költség definíciós problémája nem az egyedüli definíciós probléma az új intézményi közgazdaságtanban. Hasonlóan homályos, nem tiszta magának a vállalatnak vagy a piacnak a fogalma sem. Pedig a gazdasági folyamatok megértése tiszta és egyértelmű fogalmakat követel meg. Úgy tűnik tehát, hogy az új intézményi közgazdaságtan egyik módszertani problémája a nem egyértelmű fogalmak használata. Sokkal intenzívebb kutatásokra lenne szükség az említett fogalmak definiálása terén, amelyeknek követniük kell *Hodgson* [2001], [2002] ez irányú munkáit.

⁸ *Langlois* [1992] a dinamikus tranzakciós költségek fogalmát vezette be, amelyen a képességek, a tudás megszerzésének költségét érti.

⁹ A társaság munkája iránt az uik@economics.econ.klte.hu e-mail címen lehet érdeklődni.

Hivatkozások

- COASE, R. H. [1937/1991]: The Nature of the Firm. Megjelent: *Williamson, O. E.–Winter, S. G.* (szerk.): The Nature of the Firm. Origins, Evolution, and Development. Oxford University Press. New York, Oxford.
- HAYEK, F. A. [1945/1976]: The Use of Knowledge in Society. Megjelent: Individualism and Economic Order. Routledge and Kegan Paul, London. 71–99. o.
- HODGSON, G. M. [2001]: How Economics Forgot History: The Problem of Historical Specificity in Social Sciences. Routledge, London, New York.
- HODGSON, G. M. [2002]: The Legal Nature of the Firm and the Myth of the Firm-Market Hybrid. *International Journal of the Economics of Business*, 9. 1. 37–60. o.
- LANGLOIS, R. N. [1992]: Transaction Cost in Real Time. *Industrial and Corporate Change* 1. 1:99-127.
- LANGLOIS, R. N. [1999]: Modularity in Technology, Organization, and Society. Paper for the Conference on Austrian Economics and the Theory of the Firm. Kopenhága, Dánia, augusztus 16–17.
- LANGLOIS, R. N. [2001]: The Vanishing Hand: the Changing Dynamics of Industrial Capitalism. Paper for DRUID Nelson and Winter Conference. Aalborg, Dánia, június 12–17.
- MÉNARD, C. [1996]: On Clusters, Hybrids and Other Strange Forms. The Case of the French Poultry Industry. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 152. 1. 154–183. o.
- POWELL, W. W. [1990]: Neither Market nor Hierarchy. Network Forms of Organization. *Research in Organizational Behavior* JAI Press, Greenwich, CT. 12. 295–336. o.
- WILLIAMSON, O. E. [1991]: Comparative Economic Organization: The Analysis of Discrete Structural Alternatives. *Administrative Science Quarterly*, 36. 269–296. o.
- ZENGER, T. R.–HESTERLEY, W. S. [1997]: The Disaggregation of Corporations: Selective Intervention, High-Powered Incentives, and Molecular Units. *Organization Science*, 8. 209–222. o.

Kapás Judit

Kulcs gondolatok és vezérfonalak egy konferenciáról

A szekcióülésekről adott összefoglalóban az előadásainak hangsúlyozottan szubjektív szemlézése következik – szubjektív, mert a terjedelmi és tudásbeli korlátok megakadályoznak abban, hogy az elhangzottakról részletes és értő bemutatást adjak. Ehelyett az egyes részekben belül olyan kulcs gondolatokat, vezérfonalakat kerestem, amelyekre fel lehet fűzni két-három-négy prezentációt is, amelyek esetleg egymást erősítve vagy egymással is vitában állva járultak hozzá ahhoz, hogy minél több szempontból halljunk az egyes témákról. Bár a követett módszer óhatatlanul is egyéni álláspontot tükröző és vitatható eredményhez vezet, remélhetően jól adja vissza a kétnapos tudományos tanácskozás legfontosabb gondolatait, szélesebb körben is megismerendő tételeit, elgondolásait.

Az első szekcióban (A tudás gazdaság intézményei)¹⁰ a *versenyképesség* témakörében *Findrik Mária*, a Közép-Európai Egyetem (CEU) és a Szent István Egyetem oktatója a szuverén államok és a globális vállalatok nemzetközi versenyképességi adatainak elmúlt évtizedbeli változásait elemezte. Az országok közötti rangsor legelőkelőbb helyein az információtechnológiában is élen járó tudás vezérelte és a globalizációs folyamatokra nyitott gazdaságok állnak (jellemző példa a skandináv országok és Finnország folyamatosan előkelő helyezése). Magyarország a rendszerváltás óta jelentősen javított helyezé-

¹⁰ Az elnöki posztot ketten töltötték be: a kanadai *Harish C. Jain* (McMaster Egyetem) és *Szabó Katalin*, a Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem (BKÁE) és a Debreceni Egyetem Közgazdaságtudományi Karának (DE KTK) professzora.

sén (a 48. helyről a 28. helyre lépett elő), de a további előrelépéshez vagy akár jelenlegi pozíció megőrzéséhez a humántőke intenzívebb fejlesztése szükséges, valamint sokkal komolyabban kell ösztönözni a beruházásokat az oktatásintenzív ágazatokba és a K+F tevékenységbe. *Rózsa Andrea* (a DE KTK tanársegéde) az „éppen időben elv” (*just-in-time*) stratégiai alkalmazásával megszerezhető tartós versenyelőnyök kérdését vizsgálta meg. A Toyota termelési rendszerét nem pusztán költséghatékony logisztikai eljárásként, hanem az egész vállalatot átható általános vezetési filozófiaként értelmezi, amivel az üzleti szervezet új szervezeti képességeket is teremthet, hozzájárulva a versenyelőnyök fenntartásához.

Major Iván, a Veszprémi Egyetem professzora a magyar kis- és középvállalkozások versenyképességi helyzetét is jellemző kutatásáról számolt be a konferencián, amelyben ökonometriai eszközökkel elemezte a szektor vállalatainak éves beszámolóiból nyerhető adatokat.¹¹ Összehasonlította a tényadatokat eltérését a maximálisan lehetséges profitértéktől (*profitability gap*) és termelési értéktől (*efficiency gap*). A kutatás egyik fő tanulsága, hogy a kis- és középvállalkozások jövedelmezősége sokkal jobban elmarad az optimális helyzettől, mint a termelési eredménye. Ennek hátterében a költséggazdálkodás problémái és a kormányzati retorika ellenére kedvezőtlennek tekinthető piaci feltételek állhatnak. *Keszey Tamara*, a BKÁE oktatója a piaci információk felhasználásának kudarcait vállalati oldalról tekintette át, valamint a kérdéskört tárgyaló szakirodalom elméleti és empirikus tanulmányai közötti diszharmonia problémáját vetette fel. *Zsolnai László*, a BKÁE Gazdaságtudományi Központjának vezetője és *Csányi Tamás*, a Dunaújvárosi Főiskola munkatársa közös tanulmányukban az etikai információk, morális megfontolások szemüvegén keresztül közelítette meg a gazdasági és üzleti fejlődés kérdéskörét.

Az elhangzott előadások egy további csokra a *tudástranszferrel* foglalkozott. *Kocsis Éva*, a BKÁE egyetemi docense egy – a hazai vállalatvezetőkkel készített mélyinterjúkon alapuló – nemzetközi empirikus felmérés tanulságairól adott számot. A magyarországi vegyes vállalatokban zajló tanulási folyamat tényezői közül az előadó a külföldi menedzserek személyes részvételét emelte ki, amely a legközvetlenebb eszköze a tudástranszfernek. Ebben a körben inkább az informális ismeretátadás a meghatározó, és megkülönböztetetten fontos forma maradt a „*learning by doing*” módszere is. *Szabó Katalin* előadásának gyújtópontjában is a poszt-szocialista gazdaság vegyes vállalataiban zajló tanulási folyamatok álltak. Vállalati felsővezetői interjúk legérdekesebb részleteivel illusztrált beszámolójában dinamikus fejlődésről adott számot a legfejlettebb üzleti módszerek hazai elterjedését illetően. Annak idején a gazdasági rendszerváltás *makroszintű* tennivalóit a sokat mondó SLIP (*Stabilization, Liberalization, Institutional transformation Privatization*) betűszóval jelölték. Ez sok vállalati szereplő szemszögéből valóban – politikai földindulás hatására bekövetkező – „csúszás” volt a radikálisan új viszonyok közé. A kilencvenes évek második felét az előadó szerint inkább a vállalatokban, az emberek fejében végbemenő mikroszintű változások uralják. Az üzleti szférában lezajló átszervezési-megújulási folyamat leírására Szabó Katalin a nem kevésbé beszédes CLIMB (*Change, Learning, Innovation, Multiplication, Bearing*) betűszót használta, amelynek egyes elemei adják szerinte a rendszerváltás valódi tartalmát. A vegyes vállalatokban végbemenő fáradtságos, de eredménnyel járó „hegymászást” az előadó gyors és radikális változásokkal, intenzív tanulással, a tudás megsokszorozódásával, szétterjedésével, sajátos innovációkkal és az átmenet nélküli váltás meglepően türelmes elviselésével jellemezte.

Búzás Norbert, a Szegedi Egyetem docense a technológiatranszfer új alapokra helyezéséről számolt be, a folyamat hálózatosodásáról és a tudásmegosztás előtérbe kerüléséről a hagyományos „egyirányú” tudásátadással szemben. Ennek a trendnek megfelelő-

¹¹ Lásd a Közgazdasági Szemle jelen számának 993–1014. oldalán.

en új intézményi megoldások alakulnak ki: ide sorolható a Finnországban 1992 óta tartó technológiaklinika-program, valamint a Magyarországon az európai uniós minták hatására 2001-ben elindult egyetemek köré szerveződő innovációs központok kiépítése is.

Az első szekcióban a *tudásgazdaság, tudásmenedzsment* kérdései is napirendre kerültek. *Gábor András*, a BKÁE információrendszerek tanszékének docense az információs társadalom megteremtésének és kiterjesztésének feltételeit tekintette át. A széles körű internetes hozzáférés ösztönzésén túl a tartalomfejlesztés területén is számos feladat vár megoldásra: elektronikus irányítás – elektronikus ügyintézés, egészségügyi és oktatási szolgáltatások. *Nidhi Takur*, az Arizona Egyetem kutatója az amerikai szoftverszabaddalmi bejelentések kvantitatív elemzését végezte el. Előadásában e terület exponenciális növekedési ütemének magyarázatát kereste: azaz azt, hogy mennyiben járult hozzá a dinamikához a szerzői jogi szabályozás változása, az információtechnológiai forradalom és az új gazdaság trendjeinek mindent átható előretörése.

Bőgel György, DE KTK és a KFKI kutatója a vállalati tudásmenedzsment-rendszerek bevezetésének stratégiai vetületeit tárgyalta. A tudásbázis fejlesztéséhez, az üzleti folyamatok sikeres átstrukturálásához – az információtechnológián túlmenően – az előadó szerint elengedhetetlenül fontos a szervezeti és humán tényezők figyelemmel kísérése is (vállalatközi csapatok, képzések megszervezése, tudáscentrumok felállítása, intranet-lehetőségek kihasználása).

Szvetlana Rumjanceva, a Szentpétervári Egyetem adjunktusa az információ közgazdaságtani szerepének jelentős átalakulását elemezte. Kiemelte, hogy míg az információ a korábbi gazdaságtörténeti korszakokban elsősorban jelzőként és mérceként (vö. ármechanizmus) szolgált a gazdaságban, addig az utóbbi évtizedekben maga is egyre inkább áruként jelenik meg, és jelentős keresletet generál a kommunikációs iparág számára.

A szekció markáns vonulatát adták a vállalatelméleti alapokon álló *intézményi közgazdaságtani elemzések*. *Lesi Mária*, a CEU és a BKÁE munkatársa két egyetemi kollégájával (*John S. Earle* és *Ugo Pagano*) közösen végzett kutatásába adott betekintést a előadásában. Teoretikus alapon és empirikus módszerekkel is kritikai ösztűz alá veszik a neoklasszikus kettős semlegességi hipotézist, amely szerint a tökéletesen versenyző piacon a vállalatok tulajdonosi szerkezetének nincs hatása az alkalmazott technológiára, és megfordítva. Komoly különbségeket találhatunk az aktív tulajdonosi szerepvállalás mellett működő kisvállalkozások és a nagy hierarchikus szervezetek között abban a tekintetben, hogy milyen ösztönzők jelennek meg az új információtechnológiai alkalmazások kapcsán. A közép-európai térségben elvégzett felmérés igazolta a szerzők elgondolásait: van kapcsolat a tulajdonosi jogok megoszlása és a technológia között.

Kapás Judit, a DE KTK adjunktusa a csere klasszikus színtere, a piac, valamint az általa hasonló funkciókkal értelmezett vállalat, és a hibrid forma fogalmi tisztázatlanságának problémáját vetette fel. Az intézményi közgazdaságtan elméleti alapkérdéseit tárgyaló előadásának konklúziójaként megfogalmazta, hogy e formák részben kiegészítik egymást (vagyis a körülményektől függően bármelyik szolgálhat optimális koordinációs mechanizmusként), részben helyettesítik is egymást (mivel ugyanarra a problémára adott különböző válaszokként is értelmezhetők).

Josef Windsperger, a Bécsi Egyetem Üzleti Tanulmányok Központjának oktatója egy hibrid piaci forma, a franchise-szektor empirikus felmérésekor azt vizsgálta, hogyan befolyásolja a franchise-hálózatokon belüli döntési illetékességi körök megosztását a piacépes tudástőke eloszlása. Azokban a franchise-rendszerekben, amelyekben az átvévo helyi piacismerete döntő szempont a vállalkozás sikerében, ott decentralizált struktúra alakul ki, ahol pedig a márkanév, illetve a termék vagy szolgáltatás know-how-ja a legfontosabb, ott erőteljesen centralizált a franchise-partnerek kapcsolata. *George Antony*, az ausztrál CSIRO (Commonwealth Scientific & Industrial Research Organization) fenn-

tartható ökológiai rendszerekkel foglalkozó kutatási programjának keretében végzett munkáját hozta el Debrecenbe. Az ausztrál élelmiszer-gazdaságban még mindig meghatározó szerepet játszó cukoripar az utóbbi években súlyosabbá váló belső problémáit tárta fel előadásában, amelyek kiváltó oka az egyre élesebb, döntően Brazília főszereplésével zajló világgpiaci konkurenciaharc. A megoldást nem a meginduló masszív állami szubvenciók folytatásában látja a szakember, hanem az ágazatot gúzsba kötő hagyományos intézményi korlátok lebontásában, a cukoripari vállalatokat mesterségesen egyenlősítő szabályozás piacokonformmá és versenyt ösztönzővé alakításában.

Fertő Imre és Szabó G. Gábor, az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpontjának munkatársai közösen készített tanulmányukban arra keresték a választ, hogyan választanák a magyar gyümölcs- és zöldségszektor szereplőit a rendelkezésre álló eladási csatornák (nagybani piacok, értékesítési szövetkezetek, áruházláncok felvásárlói stb.) között. Egy 2001-ben Csongrád megyében végzett empirikus felméréssel tesztelték, hogy a tranzakciós költségek (információs, tárgyalási és ellenőrzési költségek) alakulása vajon milyen mértékben befolyásolja az értékesítési döntést. Az eredmények nagyobb részben nem igazolták a tranzakciós költségek közgazdaságtanának relevanciáját az adott területen, amely tehát nem mindig alkalmas az agrárágazatban kialakuló vertikális kapcsolatok magyarozatára, előrejelzésére.

A második szekcióban¹² elhangzott előadások jelentős része az európai uniós *csatlakozásra váró országok felkészülésének* különböző oldalairól, az intézményi politika átalakításáról, modernizálásáról szólt. *Réti Tamás*, az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpontjának munkatársa a visegrádi országcsoport felzárkózási folyamatában azt vizsgálta, konvergencia vagy divergencia jellemzi-e a térséget. Az átmenet elemzéséhez ismerni kell a kiinduló helyzet alapvető azonosságát, valamint az egyes országok sajátosságait is (vö. a cseh kuponos privatizáció, a lengyel agrárágazat relatív nagysága). A transzformációs visszaesést követően a poszt szocialista országoknak makrogazdasági stabilizációt kellett végrehajtani, s még további jelentős reformok szükségesek az uniós csatlakozással kapcsolatban az infrastruktúra, a nagy szociális ellátó rendszerek és a gazdaság belső szerkezete területén.

Bara Zoltán, a Gazdasági Versenyhivatal Versenytanácsának tagja az új internetalapú információtechnológiai megoldások (B2B e-kereskedelem) versenypolitikai kérdéseit tekintette át. Következtetésként fogalmazta meg, hogy az új elektronikus piacterek szabályozásához a hagyományos megközelítés nem megfelelő, paradigmaváltásra lenne szükség, hiszen a jelenlegi antitröszt-rendelkezések nem alkalmasak a rendkívül dinamikus fejlődő piaci szegmens szabályozására (például az elektronikus üzleti tereken a ragadozó árképzés vagy az ügyfelekkel kötött exkluzív megállapodások alkalmazása nem versenyellenes, éppen ellenkezőleg, versenyélénkítő hatású).

Kopányi Mihály, a Világbank szakértője a tudásgazdaság kihívásait vette számba a közép-európai régióban. Az előadó hangsúlyozta, hogy a nyugati integráció kínálta történelmi lehetőségek kiaknázásához rendkívül fontos a megfelelő ösztönzők megtalálása az információtechnológia kiépítésében, a kutatás-fejlesztési tevékenységben és az oktatási szférában végrehajtandó rezsimműltást illetően, ehhez célszerű igénybe venni a nemzetközi fejlesztési intézmények, beruházási bankok segítségét is.

Jankovics László az európai intézményeknek a kelet-közép-európai országok monetáris uniós felkészülési folyamatában játszott szerepét vette górcső alá. Kiemelten foglalkozott a témakör talán legtöbb vitát kiváltó kérdésével, az egyoldalú eurósítás lehetőségével. Az előny-hátrány mérleg megvonása után konklúzióként levonható, hogy a közös valuta korai bevezetésének éles ellenzése ugyan a hivatalos Európa részéről elsősorban jogi és politikai érveken alapul, de a közgazdasági megfontolások sem indokolják a lé-

¹² Az elnöki feladatokat *Csaba László*, a CEU, a Debreceni Egyetem és a BKÁE professzora látta el.

pést. *Szanyi Miklós*, az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének munkatársa a külföldi működőtőke-beruházások révén Magyarországon megtelepülő transznacionális vállalatok üzleti kapcsolatait, a hazai gazdaság szövetébe való beágyazódásuk lehetőségeit elemezte. A folyamatot elősegítő gazdaságpolitikai programok a beszállítói háttérpar megerősítésére, a beszállítói integrátorhálózatok kialakítására és a piaci kapcsolatok stabilizálására törekednek, de egyelőre az átütő eredmények a vállalati szektorból még váratnak magukra. *Kovács György*, a Helsinki Egyetem kutatója a K+F-tevékenység és a gazdaság bővülési dinamikája közötti kapcsolat feltárását kísérte meg. Az EU átlagához felzárkózóban lévő országok számára jogos aggodalmat fogalmazott meg: nemcsak a gazdasági pangás esetén lehet elégtelen a kutatásra költött összeg, hanem paradox módon a nagyon magas növekedési ütem is veszélyeket hordozhat magában. A gazdasági prosperitás ugyan megfelelő eszközöket nyújt a fejlődéshez, de a gazdaság „beragadva” az eddig sikeresnek bizonyult technológiai környezetbe, könnyen csapdahelyzetbe kerülhet, elfojtva az ösztönzőket az alternatív megoldások alkalmazása és kipróbálása terén.

Több előadás foglalkozott a *gazdasági átmenet humán tényezőivel* is. *Tony Fu-Lai Yu*, az ausztráliai New South Wales Egyetem tanára a poszt szocialista átmenetet új interpretációs keretben helyezte el. A piaci mechanizmusok rehabilitálására irányuló neoklasszikus (*mainstream*) felfogással szemben a rendszerváltást a szubjektív közgazdaságtan talaján állva az emberi tényezők elméleti vizsgálatával értelmezte, és elsősorban mentális fordulat szükségességét hangsúlyozta. A fenti megközelítéssel magyarázta a legtöbb érintett országban tapasztalható ellenállást a változással szemben, és a fokozatosságra építő reformpolitikának – az előadó véleménye szerint elért – nagyobb sikereit a sokkterápiával szemben (Kína versus Oroszország). *Varsányi Judit*, a győri Széchenyi István Egyetem tanára a felsőoktatási ágazatban megfogalmazandó tudáspiaci stratégiák fontosságára és az egyetemeken is egyre elengedhetlenebb stratégiai szemléletre hívta fel a figyelmet. A szektorban éleződő versenyhelyzet tapasztalható, amire reagálva rugalmasabbá kell tenni a képzési palettát, folyamatosan fejleszteni a tananyagot és a tantárgyi struktúrát, részben alkalmazkodva a dinamikus változó piaci igényekhez. A vállalati szinten megjelenő emberi tényezők szerepéről *Ujhelyi Mária*, a DE KTK adjunktusa beszélt a szekcióban. A kelet-magyarországi régióban végzett empirikus felmérése alapján megállapította, hogy ugyan a vállalati menedzsmentek vágyaiban és elképzeléseiben egy rugalmas, tanuló szervezet kialakítása lebeg, a jelenlegi gyakorlat még jócskán elmarad ettől, ami versenyképességi és hatékonysági problémákhoz vezet. Az első szekcióban társelnöki feladatokat is ellátó *Harish C. Jain* egy, Magyarországon is sajnos egyre aktuálisabbá váló problémáról, a munkahelyeken tapasztalható etnikai diszkriminációról adott nemzetközi kitekintést. Magyarországon elsősorban a roma népesség fokozódó társadalmi szegregációjának veszélyei miatt tarthat érdeklődésre számot, hogy milyen eredmények érhetők el az „egyenlő lehetőségek” programok, illetve a pozitív diszkrimináció alkalmazása révén. Az egyetemi oktató aláhúzta: sokszor nemcsak a diszkriminációmentesség jogi előírásainak való megfelelés érdekében célszerű az etnikai kisebbségeket kiemelten kezelni, hanem a vásárlók óhatatlan sokszínűsége miatt ez versenyelőnyöket is generálhat a kisebbségeket toleráló vagy még inkább előnyben részesítő vállalatok számára.

Két előadás foglalkozott a *kockázati tőke* kérdéskörével a szekcióban. *Nagy Patrícia*, a DE KTK tanársegéde az 1990-es évek fellendülésében lokomotív szerepet játszó finanszírozási formának a közelmúltban megfigyelhető drasztikus visszaszorulását bizonyos szempontból pozitív jelként értékelte: az újabb megélnékülés esetén valószínűleg realisabb, a fundamentumokat jobban szem előtt tartó vállalati értékelések mentén fog megerősödni a befektetői tevékenység, elkerülve újabb tőkepiaci buborékok kialakulásának előmozdítását. *Karsai Judit*, az MTA Közgazdaságtudományi Kutatóközpontjának tudományos főmunkatársa az elmúlt években a kockázati tőkével kapcsolatban követett magyar kormányzati gyakorlatot bírálta, ugyanis megítélése szerint ez inkább helyettesíteni próbálja

a magánbefektetőket, ahelyett hogy kiegészítené és ösztönözné őket. A kérdéses területen betöltendő katalizátorszerep eléréséhez az állami politikának a döntések depolitizálását, a magántőke partnerként kezelését és az üzleti angyalok hálózatainak megerősítését kell először megvalósítania.

A harmadik szekcióban (Magatartás, identitás, intézmények)¹³ az előadások az új intézményi közgazdaságtan filozófiájához kapcsolódóan magatartás-gazdaságtani és gazdaságpszichológiai témák köré összpontosultak. *Magyari-Beck István*, a BKÁE egyetemi tanára a kreativitás piaci alkalmazásáról és üzleti stratégiai szerepéről beszélt. A problémák hatékony megoldásához nem elég az ihletett pillanatra várni, jól szervezett módszerekkel lehet az „ötletrohamot” kiváltani a munkatársakból és szakértőkből. *Stefan Brunnhuber*, a Würzburgi Egyetem tanára *Botos Katalinnal*, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem tanárával közösen készített kutatásában összehasonlította a standard elméletek „*homo oeconomicus*” emberképét a posztindusztriális korszaknak jobban megfelelő „*homo universalis*” felfogással, mely utóbbi a konvencionálistól eltérő kognitív képességekkel rendelkezik (szolidaritási hajlam, együttműködési készség, kölcsönös tolerancia, a hosszú távú szempontok mérlegelése). Előadása végén a német kutató merészen jóslásra is vállalkozott: az evolúciós közgazdaságtan és a *mainstream* paradigma szintézisét valószínűsíti a közeljövőben várható szakmai viták, eszmecserék eredményeképpen. *Hámori Balázs*, a BKÁE és a DE KTK egyetemi tanára – a konferencia szervezőbizottságának elnöke – az altruizmusnak a rendszerváltó országokban betöltött szerepéről tartott előadást. A kölcsönös segítségnyújtásnak az érett piacgazdaságokban is van logikája (gondoljunk csak üzleti tippek adására egy focimeccsen vagy vonatfülkében mellettünk ülőnek, vagy arra, amikor egy építkezés vagy felújítás folyamán a mesteremberek egymást ajánlják az ügyfélnek), de az átmenet sajátos viszonyai között az altruizmus jelentősége felértékelődött. A kapcsolati hálók egymást önzetlenül segítő aktorai a privatizációs folyamatban, az új magatartási minták elsajátításában sokkal sikeresebben vettek részt, mint a hálózatokon kívül rekedtek.

Komáromi György, a Veszprémi Egyetem kutatója a nemzetközi tőkepiacokon bekövetkezett információs forradalom hatásait vette számba. Érvelése szerint az exponenciálisan növekvő információs áradat paradox módon nemhogy közelebb vitt volna a hatékony piacok hipotézisének teljesüléséhez, hanem újabb bizonytalanságok beiktatásával kockázatosabbá és „zajosabbá” tette a portfólióallokálási döntéseket. A vázolt tendencia még hangsúlyosabbá teszi az elmúlt évtizedekben megerősödött irányzat, a pénzügyi viselkedéstan (*behavioral finance*) szerepét a pénzpiaci fejlemények megértésében. *Fülöp Márta*, az MTA Pszichológiai Kutatóintézetének tudományos főmunkatársa tanítványaival *Berkics Mihállyal* közösen elvégzett kutatásáról tájékoztatta a hallgatóságot. Magyar fiatalok (az „omega-alfa generáció”: a régi rezsim utolsó, és egyben az új rendszer első generációja) és tanáraik körében vizsgálták a piacgazdasággal, a vállalkozásokkal és a versennyel kapcsolatos attitűdöket. *Málovics Eva* a Szegedi Egyetem oktatója – két munkahelyi kollégájával, *Málovics Györggyel* és *Vilmányi Mártonnal* együtt írt tanulmányában – egy dinamikusan fejlődő magyar tulajdonú középvállalatot feldolgozó esettanulmány példáján keresztül elemezte, hogyan segítheti és miképpen akadályozhatja a vállalati kultúra a szervezeti tanulást és alkalmazkodást.

Az előadások kivonatai, illetve teljes szövege elolvasható a konferencia hivatalos honlapján (<http://www.econ.klte.hu>).

Jankovics László

¹³ Az elnöki posztot *Garai László* (a Szegedi Egyetem professzora) gazdaságpszichológus töltötte be.